

Nørreport på en medalje med by-prospekt – og på et kobberstykke by-prospekt

Af Anders Harck

Tårnenes by

København er kendt som tårnenes by, og der er mange smukke by-prospekter der illustrerer dette på glimrende vis. Det mest kendte prospekt fra 1600-tallet er uden tvivl Johan v. Wick's prospekt fra 1611 (En udgave af dette ses i Fig. 1). På dette prospekt, som er set fra en sydlig retning fra Amager, ser man ikke noget til Nørreport, hvilket burde undre, da Nørreport på dette tidspunkt formodentlig har været forsynet med et markant spir, der burde træde frem i baggrunden.

Dette spir ses ikke realistisk gengivet på nogen af de prospekter, som er medtaget i gennemgangen af by-prospekter i det grundige værk 'København før og nu – og aldrig' (bind 20). I samme værk (bind 16), hvor Nørreport er grundigt beskrevet, anføres det, at der i kobberstiksamlingen findes et løst udkast til et prospekt, hvor dette spir ses. Prospektet er en skitse tegnet af den hollandske maler Willem van de Velde, som var med den hollandske hjælpeflåde til København i 1658-59 og prospektet er altså en øjenvidneskildring af byen på dette tidspunkt.

Fig. 1. Johan v. Wick's prospekt over København fra 1611

Et udsnit af en kopi med gengivelsen af Nørreport er vist i Figur 2a. På baggrund af det originale udkast, som antagelig viser bedre detaljer af spiret, er der i 1880 lavet en rekonstruktionstegning (Fig. 2) som viser et spir med mange små sidespir i lighed med, hvad man kan se i Prag. Dette spir findes gengivet i et by-prospekt på en medalje samt et kobberstykke by-prospekt, som ikke er medtaget i værket 'København før og nu – og aldrig'. Disse prospekter er emnet for nærværende lille skrift.

Nørreport i 1600-tallet som beskrevet i København før og nu – og aldrig..

Den bygning, som har båret spiret vist i Figur 2, har ligget lige ud for Nørregade. Rester af denne bygning er fundet ved udgravning af Ahlefeldts Bastion i 1854 og ved Boulevardbanens anlæggelse i tiden 1913-17. Der er tale om både en indre og en ydre port forbundet med en bro over stadsgraven (se rekonstruktionstegning fra ca. 1915 i Figur 3). Det antages, at det er den inderste af disse porte (se Fig. 4), som har været forsynet med det omtalte spir.

Spiret antages opført ved Christoffer Valkendorfs fornyelse af befæstningen i tiden efter 1581. Da spiret ikke ses på Braun og Hogenbergs prospekt fra 1587 (Fig. 5), må det antages, at spiret ikke har været kendt af kunstneren bag dette prospekt. Eventuelt har spiret slet ikke været opført på dette tidspunkt. Denne ikke særlig dokumenterede Nørreport med spir er blevet erstattet med en ny port i 1671, og da denne nyere port lå lidt østligere, er

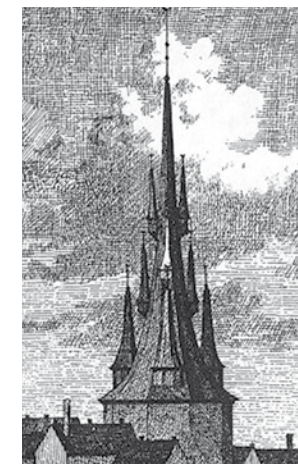

Fig. 2. Rekonstruktionstegning fra 1880 af Nørreport spir

Fig. 2a. Skitse til et by-prospek af Willem van de Velde.

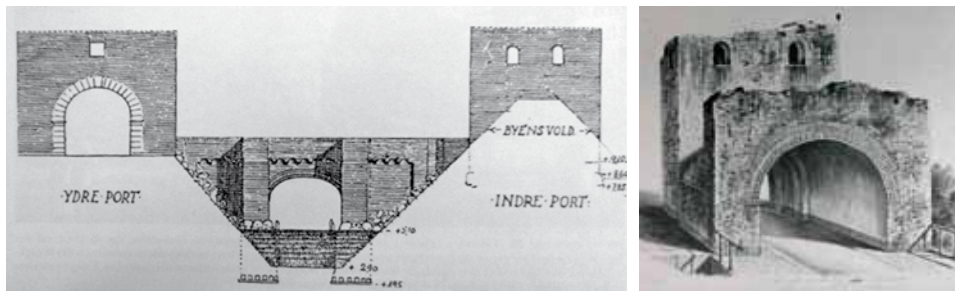

Fig. 3. Broforbindelse mellem ydre og indre port i det gamle 'Nørreport-anlæg'.

Fig. 4. Udgravet ruin af den indre Nørreport.

Fig. 5. København 1587. Prospekt fra Braun og Hogenbergs berømte værk "Civitates Orbis Terrarum" (1588). Efter al sandsynlighed tegnet af Hans Knieper.

resterne af de gamle bygninger blot blevet begravet i de nye voldanlæg og har været skjult frem til de nævnte udgravninger. De nedre dele af anlægget er derfor blevet bevaret til nyere tid og beskrevet. Spiret er derimod blevet fjernet, og er altså stort set ukendt. Porten, som er opført i 1671-72, er velbeskrevet og findes på mange afbildninger.

I gennemgangen af by-prospekter (bind 20) er der en ikke realistisk gengivelse af Nørreports spir på et kobberstukket prospekt fra Puffendorfs værk (1696) om Carl X Gustavs bedrifter. På Dahlbergs tegnede forlæg (Fig. 6a) til dette kobberstukne prospekt ses et slankt spir med en mængde sidespir. Tårnet, der benævnes 'Alt norder thor', er voldsomt stort. På det kobberstukne prospekt bliver sidespirene nærmest reduceret til karnapper. Prospektet, der viser Københavns belejring 1658, er udført efter nedrivning af den gamle Nørreport. Spiret er således gengivet efter omtale eller hukommelse, hvilket forklarer usikkerheden vedrørende sidespir kontra karnapper.

En kopi af Puffendorfs prospekt lavet i 1728 uden distraherende røgskyer viser mellem Rosenberg og Trinitatis Kirke et mægtigt tårn med spir (Fig. 6b). Spiret har en mængde karnapper, og tårnet er anbragt på siden af en større bygning, så det hele ligner en kirke. Dette er oplagt en nyfortolkning af Puffendorfs gengivelse af Nørreport, da ingen kirke bør optræde på dette sted. Prospektet er kopieret endnu engang i 1807 til illustration af englændernes bombardement (Fig. 6c), og den kirkelignende bygning med det forsvundne spir fra Nørreport (ligesom mange andre bygninger, der er forsvundet) figurerer stadig.

Et nogenlunde samtidigt tysk prospekt af Stormen på København 1659 (Matthäus Merian II) viser et spir, som betegnes 'Norder Thurn'. Det er væsentlig mindre end på de ovenfor nævnte prospekter. Spiret her er simpelt tilspidset, mens en senere (1797) kopi af J.G. Friedrich viser et større spir med gennembrydninger (lanterneopdelt).

I 'København før og nu og aldrig' er alle prospekter, som er omtalt i nærværende afsnit af teksten, gengivet. Dahlbergs tegning (Fig. 6a) er dog ikke vist, men det kobberstukne prospekt er medtaget. Med hensyn til gengivelsen af Nørreport må tegningens version med de fine sidespir tillægges størst vægt som dokumentation, idet kobberstikket er en fortolkning af tegningen.

Fig. 6a. Udsnit af københavns belejring 1658 som gengivet af Puffendorf 1696

Fig. 6b. Kopi 1728.

Fig. 6c. Kopi 1807.

Fig. 7. Carl Gustav på Kronborg (maleri af Heinrich Hansen på Frederiksborg Slot).

Medaljen med by-prospekt og dens historie.

Den 29 oktober 1658 bliver Danmark reddet fra udslettelse, idet en Hollandsk flåde bryder den svenske blokade af København ved at sejle tropper og proviant frem til byen. Dette var naturligvis ikke en almindelig fredelig sejlads, da det krigsførende Sverige absolut ikke billigede et sådant brud på blokaden. Den 'uovervindelige' Carl X Gustav løsner selv det første skud fra Kronborg (Fig. 7) som indledning til det store søslag mellem den svenske og den hollandske flåde i Øresund på denne dag.

Da den 'uovervindelige' Carl X Gustav ikke formåede at standse den hollandske flåde, er det ikke uden grund, at dette søslag er blevet mindet med en pragtfuld medalje (Galster Nr. 83), som er slået i enkelte guldeksemplarer (Fig. 8) og mange sølvdeksemplarer. Medaljens ene side, som kendes i to stempelvarianter, viser en fremstilling af selve søslaget. Fremstillingen giver en levende skildring af et søslag i al sin gru, hvor skibe synker, og mandskab under beskydning klamrer sig til vragester eller springer i vandet fra de synkende skibe (Fig. 9). På noget flydende 'gods' ses initialerne I H for Jeremias Hercules (Fig. 9 nederst til højre), som er mester for medaljen.

Den anden side af medaljen er prydet med et prospekt af København set fra en østlig retning. Byen lever fuldt op til sin betegnelse som tårnernes by. Fra venstre ser vi af markante tårne: Børsen, Holmens Kirke, Blåtårn, det lille Rådhus,

Fig. 8. Medalje over slaget i Øresund 1658. (Nørreport markeret med en rød pil)

Nicolaj Kirke, Helligånds Kirke, Frue Kirke, Sct. Petri Kirke, Rundetårn, den noget høje tagrytter på Trinitatis Kirke og endelig Rosenborg med flere tårne. Disse tårne er let genkendelige på afbildninger af medaljen, men et lille spir mellem Trinitatis Kirke og Rosenborg kan ikke rigtig identificeres på almindelige katalogafbildninger af medaljen og er i det hele taget ikke tilstrækkelig velpræget på eksemplarer i sølv. På det viste meget velprægede guld-eksemplar kommer dette lille spir imidlertid til sin ret (se Fig. 10). Der er ikke tvivl om, at det lille spir er sammensat af mange spidser, og da det er placeret lige der, hvor Nørreport ligger, kan det næppe betvivles, at der er tale om spiret vist i Figur 2. Vi har altså i denne medalje en samtidig (se argumentationen nedenfor) afbildning af det meget dårligt dokumenterede spir.

Et andet spir på medaljen er også interessant at observere. På Johan v. Wick's prospekt (Fig. 1) ser vi Nicolaj Kirkes slanke spir i 1611. Spiret er næsten identisk med spiret på Frue Kirke. Dette spir styrtede ned i 1628, og tårnet stod uden spir i mange år. Først i 1669 forsynes tårnet med det på medaljen viste spir (se Fig. 11), som er et etagespir med gennembrydninger (lanterner i terminologien for spir).

Ud fra disse observationer kan vi så konkludere, at medaljen efter al sandsynlighed er slået inden for den meget korte tidsperiode 1669-1671, hvor grænserne er sat af henholdsvis opsætningen af Nicolaj-spir og nedbrydning af Nørreport-spir. At Jeremias Hercules har udfærdiget stempelskærerarbejde af betydning i denne periode fremgår af, at Hercules d. 15 december 1671 først ansøger P. Griffenfeld om penge og derefter ved følgende skrift dateret den 31 januar 1672 (Wilcke) direkte bønfaller kongen om sit tilgodehavende:

'Stormegtigste Arffue Herre, Allernaadigste Konning.

Eders Kongl. May. beder jeg udi dybeste Underdanighed udi Naade at ville optage, at jeg Allerunderdanigst foraaarsagis Eders May. at andrage, Hvorledes Jeg nu i Nogle Aar hafuer weret Eders Kongl. May. Alderunderdanigste Thiener och Sternpelsnider och imidlertid Een Deel Arbeid forfærdiget, Saa mig Een temmelig Summa Penge hos Eders Kongl. May. Resterer,...

Det kan så lige anføres, at Jeremias Hercules faktisk fik sine penge og tjente kongen videre frem til sin død i 1689.

Fig. 9. Detalje af søslag

Fig. 10. Detalje med Nørreport.

Fig. 11. Detalje med Sct. Nicolaj Kirkes tårn.

Fig. 12a. Haelweghs stik over Stormen på København 1659.

Fig. 12b. Detalje med Nørreport.

Fig. 12c. Detalje med Nicolaj.

Et dansk produceret kobberstik af byen under Stormen på København

S. Olden-Jørgensen har skrevet en lille bog om erindringer af Stormen på København 1659. I denne bog dukker et kobberstykke by-prospekt af Albert Haelwegh op (Fig. 12a). Albert Haelwegh arbejder i Danmark fra 1640'erne til sin død i 1673, og er altså en førstehåndskildrer (øjenvidne) til Københavns udseende ved Stormen på København, som prospektet illustrerer. Prospektet er næsten identisk med det ovenfor nævnte tyske prospekt af Matthäus Merian II, hvorfor dette tyske prospekt må antages at være kopieret fra Haelwegh.

Betragter vi 'Norder Thurn' ved C på Haelweghs prospekt (Fig. 12b), er der ikke tvivl om, at spiret bærer en mængde små sidespir. Antallet af sidespir kan ikke udledes af dette prospekt, men den overordnede model illustreret i rekonstruktionstegningen (Fig. 2) er absolut realistisk i sammenligning med dette prospekt.

Ved M i prospektets anden halvdel ses Nicolaj kirketårn uden spir (Fig. 12c). Dette er naturligvis helt i overens-

Welter forl. A. De Ceter. B. Die Norder Thurn. C. Die Süder Thurn. D. Die Westliche Thurn. E. Die Ostliche Thurn. F. Die Stadtliche Thurn. G. Die Stadtliche Thurn. H. Die Stadtliche Thurn. I. Die Stadtliche Thurn. J. Die Stadtliche Thurn. K. Die Stadtliche Thurn. L. Die Stadtliche Thurn. M. Die Stadtliche Thurn. N. Die Stadtliche Thurn. O. Die Stadtliche Thurn. P. Die Stadtliche Thurn. Q. Die Stadtliche Thurn. R. Die Stadtliche Thurn. S. Die Stadtliche Thurn. T. Die Stadtliche Thurn. U. Die Stadtliche Thurn. V. Die Stadtliche Thurn. W. Die Stadtliche Thurn. X. Die Stadtliche Thurn. Y. Die Stadtliche Thurn. Z. Die Stadtliche Thurn.

stemmelse med situationen under Stormen på København, da tårnet som nævnt først får nyt spir i 1669.

Afsluttende bemærkninger.

I nærværende lille skrift er der nu dokumenteret yderligere to samtidige fremstillinger af det morsomme spir på Nørreport, således at der kendes tre autentiske afbildninger. De tre fremstillinger er ganske givet uafhængige, da de viser byen fra vidt forskellige vinkler. De to her beskrevne fremstillinger af byen er begge meget pålidelige, hvad angår placering og udformning af de enkelte spir. Begge fremstillinger af Nørreport viser et ret lille spir med mange enkeltspidser i flere etager.

Spiret som helhed er i princippet af en type som vist i Figur 2. Haelweghs kobberstik betegner dette spir som 'Norder Thurn', hvilket ikke kan være andet end Nørreport. Der kan således ikke herske tvivl om, at et sådant spir på Nørreport har eksisteret, og jeg mener, at der er tale om regulære sidespir i stil med fremstillingen på figur 2. Fremstillingen hos Pufendorf og følgende kopier (Fig. 6)

Storn Leibe litten angbraucht. S. MARIA Die Haupt kirche. O. kongl. Luftbauße Rosenkurch. H. herlige gessl. kirche. I. Der wallhauf de beise. T. kongl. vnd stadsche arkienße stette. V. Christen hoffneer Brügge. W. christen hawen. X. storte assj. Anack. H.

med de mange karnapper er ikke realistisk, og størrelsen af selve hovedspiret på disse fremstillinger er overdimensioneret, ligesom den store bygning i tilknytning til tårnet må være fantasi. Denne fremstilling af et meget stort spir med de mange karnapper tyder imidlertid på, at der i hukommelsen af spiret har ligget en bevidsthed om noget helt særligt og karakteristisk. Det kan kun begrædes, at vi ikke kender mere til dette spir, end tilfældet er.

Ovenfor er det anført, at opførelsen af spiret på Nørreport antages udført i forbindelse med Valkendorfs fornyelse af befæstningen efter 1581, men det nærmere tidspunkt ligger hen i det dunkle. Rekonstruktionstegningen (Fig. 2) omtales formodentlig af denne grund som Nørreport på Fr. II's tid. I O. Nielsens 'Københavns Historie' anføres det imidlertid, at Nørreport får spir i 1618. Denne angivelse vil forklare, hvorfor spiret ikke ses på de to prospekter fra 1587 (Fig. 5) og 1611 (Fig. 1). Måske er det således forkert, at Nørreport med spir (Fig. 2) betegnes som Nørreport på Frederik II's tid. At spiret er forsvundet i 1671 er imidlertid hævet over enhver tvivl, og til bestemmelse af tidspunktet for udførelsen af medaljen, er dette tidspunkt det afgørende.

Et studium af Københavns tårne og specielt deres spir giver således god grund til at antage, at den beskrevne medalje er fremstillet i perioden 1669-71, men det kan så ikke helt afgøres om initiativet til medaljen er kommet fra Frederik III eller Christian V. At Hercules først ansøger Griffenfeld om penge giver ingen indikation, idet Griffenfeld er ansat i statsapparatet i hele perioden. En oplagt anledning til at udføre medaljen finder vi i årene 1668-70, da ti-års jubilæet for henholdsvis søslaget, stormen på København og freden i København falder i disse tre årstal. Her er 1669 måske det mest sandsynlige, da der årligt blev holdt taksigelser d. 11 februar i anledning af stormen på København (se Olden-Jørgensen).

Litteratur

1. B. Bramsen og P. Fogtdal: København før og nu – og aldrig. Fogtdal 1999.
2. J. Wilcke; Daler, Mark og Krone 1481 – 1914. p. 130-134. København 1931.
3. G. Galster; Danske og norske medaljer og jetons ca. 1533- ca.1788. København 1936.
4. Carl Bruun; København 1890 (http://www.eremit.dk/ebog/bkh/2/bkh2_2.html).
5. O. Nielsen; Københavns Historie (http://www.eremit.dk/ebog/khb/2/khb2_7.html).
6. S. Olden-Jørgensen; Stormen på København. Museum Tusulanum Press 2011.